

Nus, encadenats i amb ferros als peus: els esclaus de ses Salines segons Benedetto Bordone (1528)

per Antoni Ferrer Abárzuza

Benedetto Bordone va ser un expert en astronomia quan aquesta ciència encara no s'havia separat de l'astrologia i d'ell es deia que gaudia de la capacitat d'endevinar el futur a partir de la posició dels astres. Així el descriu el primer a donar-nos dades sobre aquest personatge, el no molt posterior Bernardino Scardeoni, autor de *De antiquitate urbis Patavii*, editat el 1560. Bordone, però, fou també o sobretot un notable geògraf. El seu temps va transcórrer entre els darrers vint anys del segle XV i els primers del segle XVI, concretament va néixer a Pàdua (Padova) cap al 1460 i morí a Venècia el 1530. Un temps, per tant, de ple Humanisme italià.

Bordone va escriure un llibre, tot i que és més just dir que el va escriure i el va dibuixar. És el *Llibre de Benedetto Bordone* o, en el seu italià-venet original i si posam el títol complet, el *Libro di Benedetto Bordone. Nel qual si ragiona de tutte l'isole del mondo con li lor nomi antichi et moderni, historie, favole, et modi del loro vivere, et in qual parte del mare stanno, et in qual parallelo, et clima giacciono*. Va ser donat a la impremta de Nicolo d'Aristotile, dit «Zoppino», a Venècia, el 1528. El 1988 Bulzone Editore en va fer una edició facsímil a Nàpols, a cura de Giovanni Battista de Cesare i sota els auspicis del Consiglio Nazionale delle Ricerche i l'Istituto Universitario Orientale. D'aquesta edició he transcrit el text que ofereix a continuació. L'he traduït (i a la vegada interpretat) perquè em sembla que tot i que el text s'entén bé perquè la llengua en què està escrit és molt propera a la

A dalt, una de les cartes que formen part de l'*Isolario* de Benedetto Bordone.

nostra, té alguns passatges foscos, especialment a la part final.

Es diu que l'obra de Bordone inaugura el gènere d'«insularis» o llibres d'illes, el qual va assolir una certa importància durant els segles XVI i XVII i especialment a Venècia.¹ En un principi, aquestos repertoris d'illes estaven concebuts per ajudar els mariners en els seus periples, però incorporaven tota llei d'informacions sobre les illes, moltes alienes a l'estricta art de navegació. En el seu *Isolario*, Bordone va incorporar illes mediterrànies i també illes del Carib i d'Amèrica. A Internet es

poden veure, introduint als buscadors el nom de Benedetto Bordone i *Isolario*, el títol del seu llibre, diferents mapes seus. Alguns són de gran bellesa, com els plànols en perspectiva de Venècia i Tenochtitlan (Mèxic); un mapa del món, amb Amèrica inclosa, i altres imatges cartogràfiques notables, especialment quan foren pacientment acolorides a mà sobre la base impresa.

El que més ens interessa és que el vers del foli XIX i bona part del recte del XX del llibre segon o part segona de l'*Isolario* estan dedicats a Eivissa i Formentera, les Pitiüses. Hi figura un mapa molt esquemàtic, amb uns pocs topònims en algun cas equivocats, com la confusió entre Porto Petro en lloc de Portmany i el de Dragonera en lloc de Conillera.

1. Theodore J. Cachey Jr. «From the Mediterranean to the World: A Note on the Italian "Book of Island" (*isolario*)», *California Italian Studies*, 1-1 (2010).

A la dreta,
una altra
de les cartes
procedents
de l'*Isolario*
de Benedetto
Bordone.

Podeu veure'n la fotografia i una descripció cartogràfica tècnica feta per Ana I. Colomar Marí en el *Catàleg del fons cartogràfic de l'Arxiu Històric d'Eivissa (segles XV-XIX)*, publicat per l'Ajuntament d'Eivissa l'any 2001 amb una introducció sobre la cartografia pitiüsa en general redactada pel geògraf Josep Antoni Prats Serra. Efectivament, com feia suposar la seua inclusió en un catàleg de l'Arxiu Històric d'Eivissa (AHE), aquest centre conserva un full (el XX, recte i vers) de la primera edició del llibre de Bordone. Aquest full conté els mapes d'Eivissa i Formentera (*Pithiuse*) i de Mallorca i Menorca (*Gimnesie*).

A sota, primera plana d'una de les reedicions de l'*Isolario* de Bordone.

Els llibres amb belles il·lustracions o mapes, com és el cas, sempre han corregut el perill de ser deslliats, desmembrats i aprofitats com a làmines decoratives. Aquest és el cas del full orfe adquirit fa uns anys per l'AHE, però almenys així podem examinar de prop aquesta bella impressió del segle XVI, quan la impremta encara era ben jove. El que no podem fer és llegir complet el text que acompanya el mapa de les *Pithiuse* perquè comença al vers del full XIX, que no tenim. Ara, gràcies a la dita edició facsímil de 1988 i a la facilitat que dona Internet per comprar llibres llunyans podem llegir-lo a *Eivissa*. Podeu consultar l'obra completa de Bordone al dipòsit bibliogràfic d'Internet anomenat *Gallica* (<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k589410>).

He traduït el text que acompanya el petit mapa. He deixat els topònims pitiüsos tal com surten a la versió impresa de 1528. Vaig utilitzar aquest riquíssim text sobre l'ús dels captius que es feia a les salines en el meu llibre *Captius i senyors de captius a Eivissa (segles XIII-XVI)* (València, Publicacions de la Universitat de València, 2015), però encara conté aspectes molt i molt interessants a comentar que hauran d'esperar una altra ocasió.

Proposta de traducció:

«Les Pitiüses són dues illes situades deçà de l'estret de Gibraltar, del qual estan cent cinquanta milles lluny, cap a gregal. Per ponent tenen el promontori *Scombraria*,

mencionat així per Ptolemeu i anomenat cap Martí en el nostre temps, del qual estan cent milles lluny. Aquestes illes es troben l'una vora l'altra, una al sud i l'altra al nord. A la de més al sud [sic] li diuen *Ebusus*, modernament *Ieviza*. L'altra, a la qual anomenaven *Ophiusa*, els mariners li diuen *Formentaria*. Rodant *Ieviza* hi ha alguns esculls, dos cap a llevant i cap a ponent també dos. L'illa té de llarg quaranta milles cap a gregal i trenta cap a ponent; té forma de la lletra T. *Formentaria* té trenta milles de llarg, cap a llevant, i hi ha molt poc tros entre l'una i l'altra vora de mar.

Sobre *Ieviza*, s'hi fa moltíssima quantitat de sal, per la qual cosa els illencs fan molt de guany i per això els corsaris hi porten molts d'esclaus a vendre; aquests esclaus són comprats pels illencs per tal que carreguin de sal les naus dels mercaders que per ella hi acudeixen. Per aquest efecte hi ha continuament molts de vaixells per carregar sal, i els habitants estan obligats, a despesa seua, a carregar-la per un cert preu. Per això els senyors volen que els seus esclaus portin cada un una certa quantitat de sal als vaixells; aquesta quantitat és un determinat nombre de mesures establertes per la seua llei. I així sempre els tenen en aquest exercici, nus i encadenats amb ferros als peus, amb una braga que els cobreix les parts del cos que cal que s'ocultin. Per si de cas algun dels dits esclaus no s'aplica bé a la feina, els seus patrons els baten molt amb una verga

A l'esquerra, a dalt, detall de l'*Isolario* de Bordone que correspon a les illes d'Eivissa i Formentera.

A baix, fotografia de les restes de l'antic carregador de sal, a sa Sal Rossa.

de ferro. Després, quan cau la nit, els seus senyors els condueixen així encadenats a un lloc rodat de paret, fet a propòsit, i els tanquen allí dins, alimentats de pa dur i aigua. Per aquesta raó l'illa és molt rica en diners.

Aquests illencs són tan rics, i hi estan obligats per les seues lleis, que cada vegada que un esclau vol alliberar-se de la seua servitud i recuperar la llibertat, pot fer-ho si restitueix al seu senyor la quantitat de diners que va pagar per ell en el moment de la compra; essent així, el senyor està obligat a fer-lo lliure. Si de cas el dit esclau no tengués manera d'alliberar-se, la llei li concedeix això: que portada aquella quantitat de sal a què està obligat abans que el sol es pongui, si vol continuar la feina durant aquell temps que ha avançat, és satisfet a prorrata pel comú, i aquella pecúnia que per tal servei guanya és conservada pel comú; quan serà tanta la quantitat que haurà guanyat com la despesa del seu senyor per comprar-lo, si les parts hi estan d'acord, el comú dona aquella quantitat al senyor i el dit esclau queda en llibertat. Però els altres esclaus que igualment hi treballen però no assoleixen la llibertat, aquells diners que guanyen els gaudeixen amb els companys i s'acontenten amb aquella servitud fins a la mort».

ENRIC RIBES

A dalt, una imatge del canal des Aljubs, que fa el nom pels aljubs on es recollia l'aigua que havia de servir per als treballadors de les salines.

El text de Bordone comença amb les referències de posició de les Pitiüses respecte dels accidents geogràfics més notables de la Mediterrània occidental (l'estret de Gibraltar), el punt més proper a la terra ferma (el cap Martí) i la posició de les dues illes una respecte de l'altra. Aquí Bordone comet una errada en afirmar que la més austral és Eivissa, quan naturalment és la més a tramuntana. Segueixen les dimensions, amb la longitud i la latitud màxima de cada illa. Immediatament, Bordone se centra en la producció de sal i en la riquesa que genera als habitants. Aquest guany és possible pels esclaus o captius que són forçats a treballar amb la sal. L'esment als corsaris explica la manera com es mantenia aquell contingent de persones captives: per la compra reiterada de nous individus. Segons

Bordone, la feina principal dels captius era el tragí de la sal per carregar els vaixells dels mercaders que acudien a comprar-ne. Bordone concreta que els habitants de l'illa estaven obligats per llei de fer el càrrec d'una certa quantitat de mesures de sal a canvi d'un preu fet i que per això els senyors volien els captius. Es diria que Bordone diferencia entre els habitants en general i els senyors, que són els qui tenen captius.

Cap altra font ens informa del fet que els senyors de captius —els propietaris de captius— tinguessin limitada per ordenació municipal la quantitat de sal que podien fer carregar als seus captius durant una jornada. Es tracta d'una mesura molt interessant. De fet, el que ens diu Bordone és que els senyors de captius havien arbitrat un sistema per fomentar la feina dels seus

homes obrint la possibilitat que s'alliberassin fent més feina de l'assignada per a la jornada. El benefici, al final, era per als mateixos senyors, que rebien de la Universitat el preu de la sal transportada de més a més pels seus captius després de traginada la sal assignada per al dia. El negoci de la sal també se'n beneficiava, ja que amb aquest sistema s'enllestia més aviat el transport de sal des dels estanys cap al Carregador de la Sal.

Es tracta d'una modalitat d'alliberament per pagament de la llibertat que no he vist documentada enlloc més, de moment. La feina amb la sal era una particularitat d'Eivissa i, com veiem, l'estudi del rastre documental que ha deixat aquella antiga indústria continua proporcionant dades d'interès.

ANTONI FERRER ABÁRZUA ■